

Публічна версія

**Пропозиції Центру громадянських свобод щодо способів
тиску на РФ з метою звільнення цивільних громадян
України, незаконно утримуваних російською стороною у
зв'язку зі збройним конфліктом
(Стратегія звільнення цивільних)**

Київ · 6 березня 2024
Центр громадянських свобод

Зміст

Терміни, які використовуються у цьому тексті	3
Резюме	5
Опис проблеми	8
Правові засади поліпшення умов утримання та визволення українських цивільних	12
Як допомогти дожити до свободи	19
Як звільнити	23

Терміни, які використовуються у цьому тексті

Катування (у трактуванні Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання) – будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

Місця примусового утримання - установи закритого типу для утримання людей, які відбувають покарання, перебувають під слідством, чекають на депортацію або незаконно позбавлені волі внаслідок російської агресії проти України з 2014 року до теперішнього часу. До таких місць належать як офіційні установи, так і неофіційні. Усі такі установи знаходяться на території Російської Федерації та тимчасово окупованих територіях України під контролем російської влади.

Насильницьке зникнення (в трактуванні Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень) – арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, внаслідок чого цю особу залишено без захисту закону.

Сексуальне насильство в зв'язку з конфліктом — зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до заняття проституцією, примусову вагітність, примусові аборти, примусову стерилізацію, шлюби з примусу і будь-які інші схожі за ступенем тяжкості форми сексуального насильства щодо жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, що мають прямий або опосередкований зв'язок з конфліктом.

Сенсорна депривація – часткове чи повне припинення зовнішнього впливу на один чи кілька органів чуття людини, що призводить до зниження потоку нервових імпульсів у центральну нервову систему. Виникає при ізоляції людей у замкнутому просторі, наприклад, при утриманні в камері. Тривала сенсорна депривація призводить до втрати зв'язку з реальністю, депресії, нездатності концентруватися і згодом може призвести до посттравматичного стресу.

Універсальна юрисдикція — кримінальна юрисдикція, яка виключно заснована на характері злочину, безвідносно до території, де він був скоєний, громадянству підозрюваного чи засудженого правопорушника, громадянству потерпілого або будь-якого іншого зв'язку з державою, яка здійснює таку юрисдикцію. Держава може здійснювати універсальну юрисдикцію щодо злочину, вчиненого іноземним громадянином проти іншого іноземного громадянина поза територією цієї держави.

Цивільні, які незаконно утримуються російською стороною у зв'язку із збройним конфліктом – некомбатанти, які постійно чи тривалий час проживали на території України та були затримані російськими військовими, представниками спецслужб чи російськими проксі на окупованих територіях України. Серед затриманих цивільних є як громадяни України, так і інших країн, наприклад, Білорусі та Іспанії.

Резюме

Російська Федерація незаконно утримує у місцях несвободи на окупованих територіях та на території РФ не менше 7000 цивільних (методика розрахунків дана у розділі «Опис проблеми»). Згідно відповідей російської влади стосовно долі деяких із цих людей, їх затримали за «опір спеціальній військовій операції», але деяким не висунуто жодних обвинувачень. Представники російської влади під час обґрунтування затримання цих людей у певних випадках посилаються на статтю 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, тобто заявляють про те, що приналежність цих людей до цивільних під сумнівом. До того, кому висунуто обвинувачення, можливий доступ адвоката, до тих, кому не висунуто обвинувачення, ніхто не має доступу, навіть адвокат.

Деяких цивільних утримують у тюремних умовах чи в умовах колоній вже близько двох років, піддають катуванням та жорстокому поводженню. Місця утримання багатьох цивільних РФ приховує.

Станом на 4 січня 2024 року в ході обмінів військовополоненими було звільнено лише 160 цивільних. Невелика частина цивільних були звільненні поза обмінами. Однак в більшості випадків РФ просто утримує цих людей під вартою фактично безстроково. Темпи звільнення є вкрай повільними та свідчать про необхідність розробки системної стратегії, спрямованої на звільнення всіх цивільних, незаконно утримуваних РФ, без будь-яких обмінів чи умов.

Пропозиції направлені на звільнення цивільних, які незаконно позбавлені волі. Це люди, які не є засудженими чи підозрюваними та перебувають у місцях примусового тримання на окупованих територіях та на території РФ. Звільнення людей, засуджених до позбавлення волі, вимагає іншої системи методів.

Центр громадянських свобод пропонує комплекс взаємопов'язаних дій, орієнтованих на реалізацію двох завдань: забезпечення прав утримуваних цивільних та заходи для звільнення цивільних осіб з місць несвободи.

Для забезпечення прав утримуваних цивільних ми пропонуємо, зокрема, реалізувати пакет заходів «Допомогти дожити до звільнення»:

1. Створити державний реєстр цивільних осіб, що перебувають у місцях примусового тримання в контексті конфлікту.
2. Активізувати діалог із країнами з високим рівнем дотримання прав людини, з метою запровадження пакету міжнародних цільових санкцій проти посадових осіб РФ, винних у незаконному позбавленні волі українських цивільних.
3. Розпочати комунікацію з донорами Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) з метою активізації МКЧХ у виконанні свого мандату щодо захисту цивільних українців, незаконно утримуваних в РФ та на тимчасово окупованих територіях України.
4. Ініціювати на основі принципу універсальної юрисдикції у країнах з високим рівнем дотримання прав людини кримінальне переслідування посадових осіб РФ, винних у незаконному позбавленні волі цивільних.
5. Запропонувати країнам-членам Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень виконати їхні зобов'язання щодо переслідування осіб, винних у насильницьких зникненнях цивільних українців.
6. Порушувати кримінальні провадження в Україні стосовно осіб, винних у катуваннях, жорстокому поводженні та незаконному утриманні цивільних українців у неволі (до таких відносяться як безпосередні виконавці, так і керівники місць примусового тримання, слідчі, судді, прокурори та інші представники держави, що

відповідальні за створення системи тримання в місцях несвободи цивільних).

Для звільнення цивільних з місць несвободи ми пропонуємо серед іншого наступне:

1. Ініціювати звернення української влади до РФ як учасниці Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання із заявою про порушення Росією Конвенції.
2. У разі відмови РФ від арбітражу подати позов проти РФ до Міжнародного суду ООН. Україна може відмовитися від продовження процедури в разі звільнення цивільних.
3. Виконавцями дій, передбачених цим документом, є українська держава та організації громадянського суспільства за сприяння інших держав, які поважають права людини. Роль центральних органів влади України є ключовою, бо до виняткової компетенції держави відноситься сфера заходів щодо відкриття кримінальних проваджень в рамках національної юрисдикції, звернення до міжнародних інституцій з метою оскарження дій РФ та притягнення до відповідальності осіб, винних за порушення міжнародних конвенцій. Організації громадянського суспільства України самостійно та спільно з органами влади можуть виконувати консультативні, комунікаційні та адвокаційні функції національного та міжнародного рівнів в рамках реалізації системи пропозицій Центру громадянських свобод.

Опис проблеми

РФ зробила воєнні злочини та злочини проти людяності способом ведення війни та контролю за мешканцями окупованих територій. За інформацією Офісу Генерального прокурора, за підсумками 2023 року зареєстровано 120 987 злочинів, у тому числі 117 607 злочинів за статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни).^[1]

Злочини щодо свавільно затриманих та незаконно позбавлених волі під час війни громадян України та інших країн є масовими та системними. При описі цих злочинів не завжди можливо розділити злочини, які вчиняються стосовно кожної категорії, оскільки українських військовополонених та затриманих цивільних утримують, як правило, разом.

Оціночна кількість цивільних, утримуваних Російською Федерацією у зв'язку із конфліктом, становить не менше 7000 осіб. Різними джерелами підтверджено перебування у місцях примусового тримання близько 1600 цивільних. З високим ступенем вірогідності у цих місцях можуть знаходитися ще близько 5400 цивільних осіб з числа зазначених у "Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин". У цьому Реєстрі станом на січень 2024 року 14 000 цивільних. Необхідно враховувати, що деякі з цих людей можуть бути знайдені серед вбитих або звільнених раніше. Наразі кількість цивільних у Реєстрі вже зменшується внаслідок заходів щодо ідентифікації загиблих та звільнених раніше. Неточність оцінки кількості утримуваних цивільних викликана відмовою РФ надати інформацію про всіх цих людей або забезпечити допуск до них представників Міжнародного Комітету Червоного Хреста або інших міжнародних організацій.

Російська Федерація порушує вимоги міжнародного гуманітарного права (МГП), які: дають право затриманим під

час військових дій надсилати поштові повідомлення їхнім родичам; зобов'язують РФ надавати представникам Міжнародного Комітету Червоного Хреста доступ до всіх затриманих. З початку військової агресії Росії проти України у 2014 році і досі не було визначено країну-покровительку для виконання гуманітарних функцій. Міжнародний Комітет Червоного Хреста не зміг домогтися виконання Росією її зобов'язань щодо забезпечення затриманим права листування із родичами. В результаті міжнародні організації та українська сторона не мають повних відомостей про затриманих громадян України.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста у відповідності до норм МГП має особливі повноваження у справі захисту цивільних жертв міжнародних конфліктів. Проте, ці повноваження не реалізовані повною мірою. Наприклад, до цього часу МКЧХ не отримав доступу до всіх місць примусового утримання українських цивільних; за відсутності держав-покровительок МКЧХ не зробив країнам-учасникам війни пропозицію діяти як субститут. Комунікація українських та російських правозахисників із МКЧХ з цих проблем виявилася не результативною.

Багато цивільних, які наразі позбавлені волі в РФ та на окупованих територіях, були затримані окупантами ще у лютому – березні 2022 року, зокрема, на території Київської, Сумської, Чернігівської, Харківської та Херсонської областей. Ці території вже давно звільнено від російських окупантів.

Громадяни України-некомбатанти утримуються в РФ та на окупованих територіях в режимних установах трьох федеральних відомств: Федеральної служби виконання покарань (в'язниці, виправні колонії, колонії-поселення, слідчі ізолятори, виправні центри), що входить до системи органів Міністерства юстиції РФ; Міністерства внутрішніх справ (центри тимчасового утримання іноземних громадян);

Міністерства оборони (гаупвахти комендатур військових гарнізонів). Крім цього, цивільних незаконно утримують у неофіційних місцях примусового тримання: підвалах, складах та інших.

У більшості випадків (за винятком цивільних, стосовно яких порушено кримінальні справи) українських некомбатантів утримують у місцях примусового тримання без судових рішень. Єдиною основою позбавлення цих громадян свободи є розпорядження керівників управлінь Федеральної служби безпеки у суб'єктах РФ (республіках, краях, областях). Періодично, один раз на кілька місяців, розпорядженнями тих самих керівників управлінь термін перебування під вартою продовжується. Оскаржити таке рішення не можливо, як і зрозуміти правові підстави тримання під вартою. Багато керівників установ Федеральної служби виконання покарань (слідчих ізоляторів, колоній та інших) усвідомлюють, що вони утримують українських цивільних незаконно, без судових рішень, і таким чином порушують не лише міжнародне право, а й законодавство РФ.

За інформацією Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, отриманої у відповідь на запит Центру громадянських свобод, відомо 57 місць примусового тримання, у яких утримують українських цивільних.

Більшість цивільних українців, які наразі звільнені, піддавалися катуванням та зазнали жорстокого поводження. Цей факт зафіксовано Офісом Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини: понад 91 % опитаних цивільних після повернення з російських місць позбавлення волі заявили про те, що вони піддавалися катуванням, жорсткому поводженню та сексуалізованому насильству.^[2]

Багато українських цивільних після звільнення свідчать про недостатнє харчування та труднощі в отриманні медичної допомоги. Крім цього, перебування людей у неволі завдає їм сильних моральних страждань.

Українських цивільних, порушуючи міжнародне гуманітарне право, утримують у тюремних умовах, тобто у закритих камерах. У кращому випадку ці люди отримують одну прогулянку на повітрі тривалістю до 1 години. Такі умови утримання викликають кисневе голодування та сенсорну депривацію і сприяють погіршенню фізичного та психічного здоров'я людей.

Українські цивільні позбавлені волі упродовж тривалого часу незаконно, і Україна може добитися їхнього звільнення без обмінів та умов з боку РФ.

На окупованих територіях існує практика незаконних неофіційних затримань людей співробітниками поліції РФ та інших так званих правоохоронних органів без оформлення факту затримання. В Енергодарі Запорізької області, за інформацією мешканців міста, вже понад пів року у підвалах під будівлею відділу поліції утримують кількох працівників Запорізької АЕС. Позбавлення волі цих людей не є законним перебуванням в ізоляторі тимчасового тримання (ІТТ) при відділі поліції, оскільки людину не мають права тримати в ІТТ такий довгий час.

На окупованих територіях поширена незаконна практика взяття у цивільних, яких звільнили з місць примусового тримання за скаргами адвокатів та з інших підстав, зобов'язань не виїжджати за межі населеного пункту/області, де людина проживає. Така практика обмежує свободу пересування людей і не дозволяє розглядати цих людей як вільних. Подібні зобов'язання є незаконними. Це не підписка про невиїзд, оскільки офіційно підписки можуть брати лише у підозрюваних та обвинувачених.

Захист прав незаконно позбавлених свободи цивільних перешкоджає невирішеність деяких організаційних питань в Україні. Серед них:

- відсутність єдиного державного реєстру незаконно позбавлених волі громадян;
- відсутність єдиної методики оцінки кількості цивільних, які можуть перебувати у місцях примусового утримання;
- відсутність опитувань людей, які повернулися з місць примусового тримання, у відповідності до Стамбульського протоколу (Керівництво з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання);
- відсутність зареєстрованих кримінальних проваджень по всіх фактах незаконного затримання, тримання під вартою, застосування катувань чи жорстокого поводження та здійснення розслідування по відкритим;
- відсутність представництва консульських інтересів України у РФ третьою країною.

Правові засади поліпшення умов утримання та визволення українських цивільних

Незаконність тривалого безстрокового позбавлення волі цивільних визначена, на нашу думку, Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання. Як Україна, так і Російська Федерація підписали та ратифікували цю Конвенцію та зобов'язані дотримуватися її.

Ключовою статтею Конвенції для обґрунтування можливості звільнення цивільних громадян України є перша стаття (перший пункт першої статті): «Для цілей цієї Конвенції термін "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій

особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково».

Позбавлення волі на невизначений строк протягом тривалого часу людей, які не є військовополоненими і яким не пред'явлено звинувачення у скоєнні злочинів, можна обґрунтовано вважати одним із видів катувань з наступних причин.

Позбавлення волі завдає моральних страждань різного виду. Конвенція проти катувань не дає визначення сильного морального страждання. Проте світова практика дозволяє зробити висновок, що позбавлення волі завдає сильних моральних страждань.

Для військовополонених, засуджених та підслідних ці моральні страждання невіддільні від законних санкцій щодо представників цих груп людей. Але до цивільних українців, які не є військовополоненими, засудженими чи підслідними, поняття законних санкцій не можна застосовувати.

Конвенція (ЖК IV) про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року допускає в окремих випадках інтернування цивільних осіб. Проте громадяни України не були офіційно інтерновані в Росію. Передбачені статтею 42 Конвенції розпорядження про інтернування не приймалися,

викраденим в Україні громадянам не надавалося відповідно до статті 43 право на оскарження рішень про інтернування.

Стаття 78 Конвенції передбачає, що рішення про інтернування повинні прийматися відповідно до нормальної процедури, яка має бути визначена державою-окупантом відповідно до цієї Конвенції. Ця норма не дотримана Російською Федерацією. Офіційно інтернування не здійснювалося владою Російської Федерації. Проте, можна припустити, що влада РФ наполягатиме на тому, що цивільних українців інтернували. Це не звільняє РФ від обов'язку звільнити цивільних. Пункт В норми 128 звичаєвого міжнародного гуманітарного права встановив: «Інтерновані цивільні особи повинні бути звільнені негайно після зникнення причин, що викликали необхідність інтернування, але в будь-якому разі не пізніше, ніж якнайшвидше після завершення активних воєнних дій».^[3] За такий тривалий період, протягом якого більшість цивільних позбавлені волі, будь-які причини їхнього інтернування зникли. Так, багато цивільних було затримано за місцем їхнього проживання у громадах, які вже деокуповані. На території цих громад військові дії не ведуться, тому не може бути причин для подальшого утримання.

У певних випадках, коли влада РФ в 2022 р. давала відповіді на запити про статус незаконно ув'язнених цивільних українців, причиною затримання називали: «протидія спеціальній військовій операції». Таку ж причину, а саме «протидія спеціальній військовій операції», представники російської влади офіційно називають у відповідях про долі українських військовополонених. У деяких відповідях російських посадових осіб про цивільних українців зазначено, що затримані утримуються відповідно до вимог Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Очевидно, що для російської влади немає відмінностей у правових

статусах українських цивільних та військовополонених, що порушує міжнародне право.

У деяких випадках влада РФ у відповідях про долю українських цивільних вказувала, що «Застосування до затриманих Третьої Женевської Конвенції обумовлено змістом статті 5 цієї Конвенції». Стаття 5 Третьої Женевської конвенції встановила, що «Ця Конвенція застосовується до осіб, зазначених у статті 4, з моменту, коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації. Якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до категорій, перелічених у статті 4, то такі особи користуються захистом цієї Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом». У статті 4 перелічено різні групи військовополонених. Таким чином, влада РФ стверджує щодо деяких цивільних, що вона підозрює цих людей у причетності до комбатантів та зобов'язується визначити їхній статус судовим рішенням (рішенням компетентного трибуналу). Ми не маємо письмових відповідей від влади РФ щодо всіх затриманих цивільних та щодо правового статусу цих людей. Однак, можна припустити, що названа вище підстава для утримання людей у неволі застосовується для значної кількості цивільних українців. Проте, нам невідомо про якісь судові рішення в РФ, які визнавали б цивільних українців військовополоненими.

До цивільних, щодо яких немає судових вироків і не порушено кримінальних справ, необхідно застосовувати норму ч. 3 ст. 75 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій: «Будь-яка особа, що піддається арешту, затриманню або інтернуванню за дії, пов'язані зі збройним конфліктом, має бути невідкладно проінформована зрозумілою їй мовою про причини вжиття таких заходів, за винятком випадків арешту або затримання за кримінальні правопорушення. Такі особи повинні бути звільнені у

найкоротший строк і в будь-якому разі, як тільки обставини, що виправдовують арешт, затримання чи інтернування, стали недійсними» та норму ч. 1 статті 50 Першого Протоколу «У разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою».

Поняття «найкоротший термін» не визначено у міжнародному гуманітарному праві точно, у кількості місяців або днів. Проте очевидно, що період майже два роки не є найкоротшим терміном. Багато цивільних було затримано ще в лютому-березні 2022 року, і цих людей не звільнено. Коли бойові дії на території, де жив цивільний, давно припинено, а людину не звільняють, це явне порушення норми про звільнення «в будь-якому разі, як тільки обставини, що виправдовують арешт, затримання чи інтернування, припинили своє існування». Крім того, як було показано вище, будь-які сумніви у статусі цивільного Перший Протокол зобов'язує трактувати так, що ця людина є цивільною.

Слід також врахувати наступний аспект. Відповідно до ЖК IV та коментарів до неї, оскільки інтернування не може бути мірою покарання, інтерновані особи не можуть утримуватися без зв'язку з зовнішнім світом. Існує загальна презумпція сприяння/дозволу контактів з сім'єю в розумні строки (цей принцип відображений у статтях 106, 107 і 116 ЖК IV).

Таким чином, дії РФ щодо тривалого безстрокового незаконного позбавлення волі цивільних українців можна розглядати як такі, які відповідають поняттю жорстокого поводження і є достатньою підставою для заяви проти РФ щодо порушення Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Катування або нелюдське поводження; депортація чи переміщення (також передбачена ст. 85 (4а) ДП I); незаконне ув'язнення особи, що перебуває під захистом – тобто типові

види порушень російською стороною прав цивільного населення України — кваліфікуються 147 IV ЖК як «серйозні порушення» і прирівнюються до воєнних злочинів згідно зі статтею 85(5) ДП I.

Умови утримання українців у РФ та на окупованих територіях є вкрай важкими.

Як цивільні, так і військовополонені утримуються у в'язничних умовах: у закритих камерах, з можливістю 1-годинної щодобової прогулянки у кращому випадку. Усі без винятку цивільні, які повернулися до України, підтверджують їхнє тримання саме в таких умовах. Кисневе та сенсорне голодування, порушення здоров'я та психіки завдає додаткових страждань. Також під час тримання практично відсутнє медичне забезпечення та наявне неналежне харчування, що призводить до суттєвої втрати ваги.

Загальні правила міжнародного гуманітарного права (МГП) також говорять, що цивільні особи, позбавлені волі, повинні утримуватися в приміщеннях, віддалених від зони бойових дій, які забезпечують охорону здоров'я та гігієну (ст. 83 ЖК IV). У кожному випадку, будь-то інтернування/призначення місця проживання з міркувань безпеки або затримання/тюремне ув'язнення у зв'язку з кримінальним розглядом, з такими особами слід поводитися гуманно: надавати достатнє харчування, воду, одяг і медикаменти (статті 76, 85, 87, 89-92 та 147 ЖК IV).

Громадяни РФ, які скоюють злочини проти позбавлених волі українців, перебувають поза досяжністю української правової системи та правових систем інших країн. Цих людей не вдасться затримати та віддати під суд найближчим часом. Проте порушення проти них кримінальних справ виконуватиме роль стоп-фактора, тобто буде стримувати цих людей та їхніх колег від скоєння нових злочинів. Агресія РФ проти України, міжнародне засудження цієї агресії та санкції

проти РФ значно знизили визначеність та стабільність ситуації для росіян та їхню впевненість у завтрашньому дні. Російські воєнні злочинці можуть понести відповідальність як у випадку зміни політичного режиму в РФ, так і до цього моменту у разі затримання цих злочинців за межами РФ. Ці міжнародні злочини не мають строків давності, а тому їхнє переслідування буде продовжуватися до кінця їхнього життя.

Додаткові правові підстави для звільнення цивільних дає Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. Україна ратифікувала цю Конвенцію у 2015 році, проте фактично її не застосовувала. При цьому абсолютну більшість цивільних, яких РФ утримує у місцях примусового тримання, потрібно розглядати як жертв насильницьких зникнень: «Для цілей цієї Конвенції насильницьким зникненням вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, внаслідок чого цю особу залишено без захисту закону» (ст. 2). РФ не повідомляє про всі випадки затримань цивільних і відмовляється надати інформацію про місцезнаходження цивільних навіть найближчим родичам у випадках, коли ті дізнаються про факт утримання людини на окупованих територіях або в РФ. Приховування даних про місцезнаходження або відсутність комунікації достатньо для визнання людини жертвою насильницького зникнення.

Країни, які підписали та ратифікували Конвенцію, мають виконувати її норми. Таких країн у світі 72. РФ не є членом Конвенції і не збирається виконувати її норми. Але країни-члени Конвенції можуть переслідувати громадян РФ – порушників Конвенції (військовослужбовців, співробітників Федеральної служби виконання покарань та інших посадових

осіб). Важливою умовою такого переслідування є відкриття українськими правоохоронними органами кримінальних проваджень проти винних осіб.

Крім усього, перерахованого вище, держави, які поважають права людини, можуть використовувати принцип універсальної юрисдикції для переслідування російських посадових осіб, винних у незаконному позбавленні волі цивільних.

Як допомогти дожити до свободи

За цим напрямом метою діяльності української держави, громадянського суспільства та держав світу з високим рівнем дотримання прав людини має стати припинення катувань та жорстокого поводження, забезпечення достатнього харчування та необхідної медичної допомоги цивільним українцям, які утримуються Російською Федерацією.

Цієї мети можна досягти шляхом створення декількох груп негативних стимулів, спрямованих на створення умов для звільнення цивільних без будь-яких умов та обмінів: правових, дипломатичних, економічних, гуманітарних.

Що потрібно зробити?

Заходи правового впливу.

Встановити особи людей, під контролем яких або за безпосередньої участі яких відбуваються (відбувалися) катування військовополонених та цивільних, з наступною реєстрацією стосовно дій цих осіб кримінальних проваджень. Встановити також керівників слідчих ізоляторів та інших місць примусового тримання в РФ та на тимчасово окупованих територіях, відповідальних за незаконне утримання цивільних під вартою.

Ініціювати кримінальне переслідування зазначених осіб в країнах, які будуть готові це зробити, на основі принципу універсальної юрисдикції.

Ініціювати кримінальне переслідування російських посадових осіб, винних у незаконному позбавленні волі цивільних, відповідно до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень.

Створити умови для видачі ордера Міжнародним кримінальним судом за незаконне позбавлення волі цивільних щодо одного чи кількох російських посадових осіб.

Розробити комплекс інших заходів, спрямованих на створення стоп-ефекту, тобто усвідомлення посадовими особами РФ можливості покарання за власні дії в майбутньому, наприклад, після зміни політичної ситуації в РФ.

Заходи дипломатичного впливу.

Підготувати та направити звернення до повноважних органів ООН з метою активізації роботи Спецдоповідача ООН з насильницьких зникнень, його активній кооперації із спецдоповідачами ООН з катувань, спецдоповідачами щодо ситуації з правами людини в РФ та в Білорусі, а також винесення питання звільнення цивільних громадян України - жертв насильницьких зникнень на порядок денний щорічної зустрічі спецдоповідачів в Женеві.

Підтримати подання численних обґрунтованих звернень до Комітету ООН проти катувань та Комітету ООН з насильницьких зникнень, інші органи Організації Об'єднаних Націй за фактами порушення РФ відповідних міжнародних конвенцій.

Розпочати комунікацію з донорами Міжнародного Комітету Червоного Хреста (державами, міжнародними та приватними організаціями) з метою активізувати МКЧХ у

виконанні мандату цієї організації щодо захисту цивільних українців, їхнього життя та здоров'я в РФ та на окупованих територіях. Предметом обговорення з донорами МКЧХ можуть виступати наступні напрями:

- розширення співпраці МКЧХ з іншими гуманітарними місіями та міжнародними організаціями для забезпечення прав громадян України, які знаходяться під захистом IV Женевської конвенції та I Додаткового протоколу;
- мобілізація інституційних ресурсів для більш активних дій МКЧХ щодо відвідування на території РФ та окупованих територіях України всіх місць примусового тримання з метою виявлення всіх утримуваних українських цивільних та забезпечення комунікації цих людей з їхніми родичами;
- розширення використання експертами МКЧХ засобів OSINT з метою розшуку, верифікації та встановлення місця знаходження цивільних громадян України, незаконно утримуваних країною-агресором на тимчасово окупованих територіях та території РФ;
- можливості реструктуризації бюджету МКЧХ з метою запровадження більш активних дій для вирішення проблем утримуваних громадян України як жертв одного з найбільш масштабних збройних конфліктів сучасності.

В якості першого кроку направити донорам МКЧХ заяву з фактами невиконання МКЧХ зобов'язань цієї гуманітарної організації щодо українських цивільних та військовополонених, родичів цих людей з проханням розпочати комунікацію з МКЧХ, спрямовану на активізацію Міжнародним Комітетом Червоного Хреста пошуку та ідентифікації українців, які перебувають у РФ та позбавлені волі.

Заходи економічного впливу

Активізувати діалог із країнами з високим рівнем дотримання прав людини з метою запровадження спеціального пакета міжнародних санкцій проти посадових осіб РФ, винних у незаконному позбавленні волі українських цивільних. Ці санкції повинні мати стимулюючий характер, тобто у разі звільнення цивільних вони можуть бути скасовані. Україна також має бути учасником цього пакету санкцій. Санкції мають бути спрямовані, в тому числі проти російських посадових осіб, винних у: незаконному позбавленні волі цивільних (керівники установ примусового тримання, керівний склад Федеральної служби виконання покарань та Військової поліції міністерства оборони РФ); фальшування кримінальних справ проти цивільних українців (слідчі, прокурори, судді).

Використовувати механізм Global Magnitsky Sanctions для накладення санкцій на посадових осіб РФ, відповідальних за незаконне позбавлення волі громадян. Цей механізм дозволяє за наявності достатніх доказів досить швидко застосувати такі санкції.

Заходи гуманітарного впливу

Задіяти до процесу звільнення усіх незаконно утримуваних цивільних громадян України максимально широке коло груп впливу на керівництво РФ. До таких, зокрема, відносяться транснаціональні корпорації, Група організацій Світового банку, релігійні об'єднання (російська мусульманська умма, Автономна чернеча держава Святої Гори тощо), міжнародні культурні фонди.

Запропонувати організаціям громадянського суспільства привернути увагу світового суспільства до проблем українських громадян шляхом міжнародної інформаційної кампанії. Серед іншого – збором підписів та створенням петиції до Генеральної асамблеї ООН, повноваження якої передбачають розгляд петицій неурядових організацій.

Висвітлювати у ЗМІ та соціальних мережах факти порушення кримінальних проваджень стосовно посадових осіб місць несвободи РФ в першу чергу - орієнтованих на російську аудиторію та країни, що мають спільні кордони з РФ.

Як звільнити

За цим напрямом метою діяльності української держави, громадянського суспільства та держав світу з високим рівнем дотримання прав людини має стати звільнення всіх цивільних, яких утримує Російська Федерація, без будь-яких умов та обмінів відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Головним методом звільнення цивільних має стати виконання Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Діяльність у рамках цього напрямку передбачає безпосередньо звільнення цивільних українців або внаслідок дипломатичного тиску на РФ, або внаслідок рішення міжнародного судового органу.

Що потрібно зробити?

Заходи дипломатичного впливу:

1. Повноважний орган державної влади України має звернутися до РФ з повідомленням, що РФ не виконує положення Конвенції проти катувань.
2. У разі відмови РФ виконати вимоги Конвенції протягом трьох місяців після подання Україною заяви про порушення Конвенції проти тортур, Україна у відповідність до частини 1 статті 30 Конвенції передає розгляд питання на арбітраж.

3. У разі неможливості домовитися з РФ щодо арбітражної процедури Україна подає позов проти РФ до Міжнародного суду ООН (Суду справедливості).

Україна повинна вимагати від Міжнародного суду ухвалити рішення про звільнення цивільних як забезпечувальний захід до прийняття судом остаточного рішення.

Прийняті Судом рішення або винесені ухвали у будь-якій справі є обов'язковими до виконання для держав, що беруть участь у суперечці (Глава XIV, ст. 94.1 Статуту ООН); вони є остаточними і не підлягають оскарженню (стаття 60 Статуту Міжнародного суду).

Нам ніхто не може гарантувати рішення Міжнародного суду ООН щодо звільнення цивільних. Але звернення України до цього суду є важливим елементом тиску на РФ із метою звільнення цих людей.

Заходи правового впливу:

Оскаржити незаконну практику РФ примусу до надання зобов'язань не виїжджати за межі населеного пункту/області постійного проживання цивільних, яких звільнили з місць примусового тримання на окупованих територіях за скаргами адвокатів або з інших підстав.

Організаційні заходи:

Організувати державно-громадський моніторинг випадків незаконного навіть з погляду російського законодавства затримань та позбавлення волі (наприклад, тривалого утримання у підвалах будівель відділів поліції) з негайною реакцією на кожний такий випадок, залежно від його особливостей.

^[1] Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ (станом на 29.12.2023)// Офіс Генерального прокурора. <https://www.gp.gov.ua/>

^[2] Detention of civilians in the context of the armed attack by the Russian Federation against Ukraine. 24 February 2022 – 23 May 2023. 27 June 2023// OHCHR. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-06/2023-06-27-Ukraine-thematic-report-detention-ENG.pdf> P. 8.

^[3] Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми// International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-ircr_857_henckaerts.pdf